

Степанов В.Ю. д.держ.упр., проф., ХДАК, м. Харків
ORCID: 0000-0001-5892-4239

Stepanov V. Doctor of Sciences in Public Administration,
Full Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

STATE POLICY OF DEVELOPMENT OF TOURIST AND RECREATIONAL ACTIVITIES: CONCEPTUAL ASPECT

У статті розглянуто державну політику щодо туристично-рекреаційної діяльності з урахуванням існуючих концепцій нових шляхів розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Показано, що туристично-рекреаційна діяльність – це складний організуючий процес формування та розвитку трансформації суспільної свідомості, що проявляється в концепції «вільного часу» дозвілля. Зроблено висновок, що метою державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності повинно бути створення сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристично-рекреаційного комплексу для забезпечення розвитку економіки в Україні.

Ключові слова: державна політика, державне регулювання, туризм, рекреація, дозвілля, суспільство.

The article examines the state policy on tourism and recreation activities, taking into account the existing concepts of new ways of developing the tourism and recreation sector in Ukraine. It is shown that tourist and recreational activity is a complex organizing process of formation and development of transformation of public consciousness, which is manifested in the concept of "free time" leisure. It is concluded that the purpose of the state policy of development of tourism and recreation activities should be to create a modern, highly efficient and competitive tourism and recreation complex to ensure economic development in Ukraine.

Keywords: state policy, state regulation, tourism, recreation, leisure, society.

Постановка проблеми. Ретроспективний аналіз зародження, розвитку та функціонування туризму й рекреації загалом дає можливість наукового осмислення теоретичних засад становлення цього явища в соціально-економічному просторі існування будь-якого суспільства. Розвиток туризму істотно впливає на міждержавні відносини й престиж країни в очах світової

спільноти та пересічних громадян. Він зміцнює міжрегіональні й міжнародні дружні зв'язки, розвиває «народну» дипломатію.

Відповідно до цього та згідно Закону України "Про туризм" – «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності...» [1]. Крім того, «Закон визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей...» [1].

Підтримуючи значимість розвитку сфери туризму Кабінет Міністрів України (2017, № 168-р) відзначив, що «Єдиний шлях розв'язання системних проблем у сфері туризму та курортів – це стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України...» [4].

Згідно з наведеним державна політика розвитку туристично-рекреаційної діяльності, як «стратегічно орієнтована державна політика», має бути спрямована на розвиток господарюючих суб'єктів і ринкової туристичної кон'юнктури для забезпечення належних умов рекреації [4, 15]. Зокрема, це складний організуючий процес формування та розвитку трансформації суспільної свідомості, що проявляється в концепції «вільного часу» дозвілля для «відновлення психофізичних та духовних сил» людини.

Трансформація туристично-рекреаційної діяльності викликає правомірне питання: наскільки ефективними виявляються інституційні зміни та розвиток рекреації в глобалізаційних умовах суспільних трансформацій? Відповідь на це питання неоднозначна, оскільки шлях трансформації дозвілля потребує врахування національних та соціокультурних особливостей суспільства. Тобто формування та розвиток сучасного використання дозвілля дозволяє науковцям розвивати державну політику й здійснювати дослідження щодо пошуку нових шляхів розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації щодо формування та розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні досить різноманітні. Зокрема, дослідженню проблем різних аспектів туризму й рекреації присвячені різнопланові праці вчених В. Бирковича, М. Білинської, В. Василенка, В. Величка, П. Гаман, О. Давидової, С. Домбровської, М. Корецького, М. Латиніна, О. Лазора, Н. Леоненко, С. Майстро, А. Охріменко, А. Помаза-Пономаренко, Я. Радиша, О. Розметова,

В. Шведун, О. Мельниченко, Н. Яцука, В. Язіна й ін. [8, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 21, 24, 25].

Розглядаючи питання державної політики щодо туристично-рекреаційної діяльності, вченими було зазначено, що в Законі України «Про туризм» [1] та інших нормативно-правових документах відсутнє визначення терміна «державне регулювання туристично-рекреаційної діяльності». Крім того, вимагають вирішення низка питань, що пов'язані зі специфікою теоретико-методичних та прикладних аспектів розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні. Тобто проблема наукового обґрунтування оптимізації державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери в ринкових умовах зумовлює актуальність зазначеної тематики.

Постановка завдання. Розглянути державну політику щодо туристично-рекреаційної діяльності з урахуванням існуючих концепцій нових шляхів розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи концепцію формування та розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні відзначимо, що туристично-рекреаційна сфера не просто відокремлене соціально-культурне явище в суспільному житті. Формування та розвиток туристично-рекреаційної діяльності в будь-якому суспільстві залежить від цілого ряду факторів. Крім того, функціонування туристично-рекреаційної діяльності ґрунтується, по-перше, на сформованих і загально визначених соціальних нормах та процедурах. Вони регулюють певні типи поведінки особистості, соціальних груп, учасників туристично-рекреаційної діяльності. По-друге, на соціально-економічних факторах, які визначають рівень економічного розвитку суспільства та забезпечують можливість реалізації туристично-рекреаційної діяльності як форми організації вільного часу.

Згідно Закону України "Про туризм" [1] важливість розвитку туризму для національної та регіональної економіки визначає його державне регулювання. Однією з цілей державного регулювання в галузі туризму, в Законі України "Про туризм" зазначено «забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав...» [1]. При цьому на законодавчому рівні не дається визначення терміну «державне регулювання туристичної діяльності».

У зв'язку з цим відзначимо наступне загальноприйняте поняття: «державне регулювання – це сукупність інструментів, за допомогою яких держава встановлює вимоги до підприємств і громадян». Зокрема, «закони, формальні й неформальні розпорядження, допоміжні правила, що встановлюються державою, недержавними організаціями або організаціями саморегулювання, яким держава делегувала регуляторні повноваження...» [9].

Щодо туристичної діяльності, то вчені відзначають, що «під державним регулюванням туристичної діяльності розуміється система дій і заходів держави щодо вибору і застосування сукупності інструментів, за допомогою яких здійснюється прямий чи опосередкований вплив на об'єкти й суб'єктів туристичної діяльності та створюється сприятливе середовище для розвитку цього виду діяльності...» [10].

У своїх дослідженнях українські науковці С. В Майстро й С. М. Домбровська висловлюють наступну думку: «доцільність підвищення ролі рекреаційної сфери та туризму в структурі національної й регіональної економіки зумовлює необхідність удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування рекреаційно-туристичного господарства країни, створення нової організаційної структури управління сферою рекреаційного обслуговування з боку держави...» [15, с. 4].

Слід відзначити й думку В. В Величко, який вважає, що «рекреаційна діяльність – діяльність людини у вільний час, здійснювана з метою відновлення фізичних сил людини і характеризується різноманітністю поведінки людей і самоцінністю її процесу... Рекреаційна діяльність безпосередньо впливає на економіку регіону та держави через споживання рекреаційних послуг. Опосередкований вплив рекреації проявляється у стимулюванні попиту на такі види економічної діяльності, як транспорт, зв'язок, готельне і ресторанне господарство, роздрібна торгівля, харчова промисловість, фінанси і страхування. Завдяки цьому покращується економічна ситуація в регіоні та державі, створюються додаткові робочі місця на постійній та сезонній основі...» [8].

Таким чином, метою державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності повинно бути створення в Україні сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристично-рекреаційного комплексу. Він повинен забезпечувати, по-перше, широкі можливості для задоволення потреб українських і зарубіжних громадян в туристично-рекреаційних послугах. По-друге, забезпечувати значний внесок у розвиток економіки країни за рахунок: збільшення кількості робочих місць; податкових надходжень до державного бюджету; припливу іноземної валюти; збереження та раціонального використання культурної і природної спадщини [14].

Головною адміністративною ланкою розвитку туристично-рекреаційної діяльності є центральний орган виконавчої влади, який повинен бути відповідальним за загальний стан і розвиток туризму й рекреацію в Україні. Саме від його зусиль щодо координації діяльності інших органів державного управління організацій і суб'єктів господарювання в галузі туризму й рекреації, його ініціатив стосовно законодавства, зовнішніх зв'язків, фінансової, податкової та інших сфер залежить успіх державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності.

Відзначимо, що центральним органом у галузі туризму в Україні виступає Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [16]. До туристичних функцій МКІП входить:

- розробка нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері туристичної індустрії та здійснення державного контролю за виконанням законодавства про туристичну діяльність;
- розробка і реалізація загальнодержавних програм розвитку туризму, участь в розробці і реалізації міжнародних програм;
- ведення облікової й інформаційно-аналітичної діяльності у сфері туризму;
- ведення обліку і моніторингу ресурсів туризму та здійснення державного контролю за їх раціональним використанням, впровадження заходів щодо їх збереження та відновлення тощо [16].

Раніше, до створення МКІП, Кабінет Міністрів України своєю Постановою «Питання утворення деяких центральних органів виконавчої влади» від 4 грудня 2019 р. № 995 утворив «Державне агентство розвитку туризму України» (ДАРТ). Агенство заплановано як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику в галузі туризму та курортів України. Планувалося, що його діяльність буде спрямовуватися Кабінетом Міністрів України через Міністра культури, молоді та спорту України, який реалізує державну політику у сфері туризму та курортів [6]. Проте 23 березня 2020 р зазначене Міністерство було реорганізовано в «Міністерство культури та інформаційної політики України» (МКІП). При цьому, Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 3 лютого 2021 р. № 84-р затвердив «План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» [5].

Слід додати, що державна політика розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Україні повинна відбуватися шляхом організаційно-структурної трансформації та позиціонування туристського продукту. При цьому, сучасна концепція стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери повинна охоплювати заходи, що спрямовані на формування умов для підвищення ефективності створення туристично-рекреаційного продукту, комплексного використання рекреаційних ресурсів та вдосконалення конкурентних переваг у галузі туризму.

Відповідно до цього відзначимо, що однією з найбільш перспективних сучасних форм вдосконалення конкурентних переваг у галузі туризму й рекреації є розвиток ринку медичного та лікувально-оздоровчого туризму. Слід визнати, що розвиток такого ринку вимагає використання дієвих організаційно-економічних інструментів державної політики. У свою чергу це

передбачає можливість формування кластерних структур з метою зміцнення позицій на ринку туристично-рекреаційних послуг [12, 22, 23].

Доречно відзначити, що «кластер» (англ. cluster) – це група однакових або подібних елементів, зібраних разом, або близько один до одного [22]. Поняття кластеру вперше запровадив професор Гарвардської школи бізнесу Майкл Портер (1980). На його думку, «кластер є географічно близькою групою взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними інститутів, у тій чи іншій області, пов'язаних загальними рисами і взаємодоповнюваністю. Географічне охоплення кластеру може різнитися від одного міста чи штату до країни, або навіть мережі сусідніх країн... Державні органи, які значно впливають на кластер, можна вважати його частиною. Нарешті, багато кластерів включають торгові асоціації та інші колегіальні органи приватного сектору, які підтримують членів кластерів...» [26].

Кластерні структури, як форма реалізації комерційної діяльності в підприємницьке середовище, мають досить тривалу історію практичного використання в світовому масштабі [19]. У розвинених країнах, у кінці минулого – початку нового століття, кластерна політика стала широко застосовуватися і в умовах переходу до сервісної економіки, що дозволило підвищити ефективність та якість надання багатьох видів послуг. При цьому відбулася певна трансформація організаційно-економічних підходів до проєктування і подальшого функціонування такого роду кластерів, що було обумовлено специфічними особливостями послуги як економічного блага [20].

Досвід створення і функціонування туристичних кластерів за кордоном свідчить, що базис їхньої діяльності становить надання послуг щодо комфортного розміщення, належного харчування й організації тематичних, освітніх, агротуристичних та інших рекреаційних заходів і занять. Наприклад, у Греції активно функціонує туристичний кластер «Вино, гастрономія, туризм». У Північній Шотландії – сільський (зелений) туристичний кластер. У Республіці Польща – кластер «Гончарне коло», «Балтійський берег» тощо. Ці та інші країни визначили свою туристичну спеціалізацію, яка дозволяє їм якісно вирізнятися та перемагати на національному й міжнародному туристичних ринках [27].

Як показує зарубіжна практика, на початку використання механізмів кластерного підходу в галузі туризму найчастіше створюються так звані туристично-рекреаційні кластери [22]. Їх місія і мета пов'язана із забезпеченням відпочинку і дозвілля туристів на основі інфраструктури індустрії розваг та ряду видів туризму (екологічного, спортивного, культурно-пізнавального тощо). Однак, з часом, ситуація змінюється і на зміну кластерам приходять більш диференційовані та складні проєкти туристично-рекреаційної діяльності [7, 12, 13, 26, 27].

Практика створення туристичних кластерів стала поширюватися й в Україні. Їхня мета полягала в розширенні соціально-економічного розвитку регіонів через можливості туристичного ринку. Розвиток повинен відбуватися за рахунок оптимізації діяльності відповідних організацій, що знаходяться в тісній географічній близькості та здатних до формування і реалізації єдиного туристичного продукту [18]. Слід погодитися з науковцями, які стверджують, що існує необхідність у формуванні кластерів курортних територій [12, 15, 27].

Разом із тим аналіз нормативно-правової бази в галузі туризму дає підстави стверджувати, що створення і розвиток туристично-рекреаційних кластерів має становити основу для формування загальнонаціональних нормативно-правових документів [3, 4]. Крім того, необхідно розвивати нові цільові державні програми щодо розвитку внутрішнього і в'їзного туризму в Україні, а також регіональних програм і стратегій розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Висновки. Різноманітні підходи до державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності пояснюють специфіку соціально-економічних та політичних умов розвитку країн світу. При цьому, ключовою метою державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності повинно бути створення в Україні сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристично-рекреаційного комплексу. Він повинен забезпечувати, з одного боку, широкі можливості для задоволення потреб українських і зарубіжних громадян в туристичних послугах, а з іншого – значний внесок у розвиток економіки країни.

Слід погодитися з науковцями [12, 15], що для вдосконалення розвитку сфери туризму й рекреації необхідна пролонгація інтегративної форми кластерної структури, тобто кластера у сфері лікувально-оздоровчого та медичного туризму. Зокрема, враховуючи потреби суспільства, що зумовлені значним поширенням вірусних та інших захворювань, військовою агресією проти України [2] та впливом інших позасистемних факторів, актуальним стає питання розвитку туристично-рекреаційних кластерних структур. Вони повинні бути спрямовані на надання високоякісних послуг у сфері екологічного, соціально орієнтованого, медичного, лікувально-оздоровчого та іншого соціально орієнтованого туризму в Україні.

На шляху вдосконалення державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності повинна відзначитися організаційна єдність органів державної влади та органи місцевого самоврядування, що буде спрямована, зокрема, на забезпечення володіння певним набором інструментів і методів, на підставі яких можливо формувати відповідний організаційний механізм державної політики розвитку туристично-рекреаційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: http://kodeksy.com.ua/pro_turizm/
2. Про введення воєнного стану в Україні. Указ президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року.
3. Стратегія розвитку туризму і курортів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 1088-р. URL: <http://www.kmu.org.ua>.
4. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16.03. 2017 № 168-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249826501//>
5. Питання утворення деяких центральних органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 995, м. Київ.
6. Про затвердження плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2021 р. № 84-р.
7. Биркович В.І. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу регіонів України. *Статистика України*. 2006. № 3 (34). С. 83–86.
8. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. посібник. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
9. Державне регулювання. *Юридична енциклопедія*: [6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2: 744 с.
10. Давидова О.Г. Е Моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності: світовий досвід. *Ефективна економіка*, 2012. № 10.
11. Домбровська С.М., Білотіл О.М., Помаза-Пономаренко А.Л. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія. Х. : НУЦЗУ, 2016. 196 с.
12. Домбровська С.М., Помаза-Пономаренко А.Л., Рибальченко Н.П. Туризм і право на нього в контексті гарантування безпеки : монографія. Харків: «Діса плюс», 2022. 272 с.
13. Івашина Л.П. Особливості імідж-менеджменту розвитку сільського зеленого туризму. *Інвестиції: практика та досвід*, 2017. № 20. С. 72–76.
14. Леоненко Н.А. Державне регулювання туристичної сфери: теорія, методологія, практика: монографія. Х. : НУЦЗУ, 2021. 325 с.
15. Майстро С.В, Домбровська С.М. Особливості державного управління рекреаційним туризмом України : монографія. Харків, 2017. 198 с.
16. Міністерство культури та інформаційної політики України. Структура. URL: <https://mkip.gov.ua/content/struktura.html/>
17. Охріменко А.Г. Особливості функціонування рекреаційного комплексу в умовах сталого розвитку. *Регіональна економіка*, 2006. № 2. С. 224–228.
18. Пермінова Г. Тенденції розвитку туризму в Україні на межі тисячоліть у контексті світового досвіду. *Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах*: зб. наук. пр.: у 2 ч. К., 1999. Ч. 2. С. 570–577.
19. Рибальченко Н.П. Стратегічні напрямки розвитку механізмів державного регулювання сфери туризму та курортів України. *Вісник Національного уні-*

верситету цивільного захисту України. Серія: Державне управління, 2020. Вип. 2 (13). С. 216–224.

20. Рибальченко Н.П. Сутність використання інформаційних технологій у сфері туризму. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 березня 2020 р., м. Черкаси). у 2-х томах. Т. 1. Черкаси: ЧДТУ, 2020. С. 118–120.*

21. Розметова О. Г. Важелі прямого державного впливу на розвиток курортно-оздоровчої та туристичної сфер. *Економіка та держава*, 2008. № 1. С. 83–85.

22. Туристичний кластер. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

23. Хлоп'як С. В. Держава і підприємство: особливості взаємовідносин у туристичній галузі. *Економіка і підприємство: стан та перспективи*, 2002. № 4. С. 48–54.

24. Япук Н.В. Механізм впровадження рекреаційної моделі регіонального розвитку. *Держава та регіони*, 2007. № 2. С. 124–131.

25. Язіна В.А. Державне регулювання галузі туризму: сутність і шляхи вдосконалення. Глобальні та національні проблеми економіки, 2016. Вип. 9. С. 526–529.

26. Michael E. Porter on Competition and Strategy. 1998, 484 с.

27. Roman M. Klastry jako forma współdziałania działalności 25 urystycznej. URL: http://www.zif.wzr.pl/pim/2013_1_3_22.pdf.

References:

1. On tourism: Law of Ukraine of September 15, 1995 No. 324/95-BP. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://kodeksy.com.ua/pro_turizm.

2. On the introduction of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022.

3. Strategy for the Development of Tourism and Resorts: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6, 2008, No. 1088-r. URL: <http://www.kmu.org.ua>.

4. On approval of the Strategy for the Development of Tourism and Resorts for the period up to 2026: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 16, 2017 No. 168-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>.

5. Establishment of some central executive bodies. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 4, 2019, No. 995, Kyiv.

6. On approval of the action plan to support the cultural sector, protection of cultural heritage, development of creative industries and tourism. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 3, 2021, No. 84-r.

7. Byrkovych V.I. Modernizing the tourism and recreational potential of Ukraine's regions. *Statistics of Ukraine*. 2006. No. 3 (34). P. 83-86.

8. Velychko V.V. Organization of recreational services: a textbook. O. M. Beketov Kharkiv National University of Municipal Economy. Kh.: O. M. Beketov KhNUMH, 2013. 202 p.

10. State regulation. Legal encyclopaedia: [6 vols] / ed. by Yu. S. Shemshuchenko (ed.) [et al.] K. : Ukrainian Encyclopaedia M. P. Bazhana, 1998. Vol. 2: 744 p.
11. O. H. Davydov. Models of state regulation of tourism development: world experience. *Effective Economy*, 2012. No. 10.
12. Dombrovska S.M., Bilotil O.M., Pomaza-Ponomarenko A.L. State regulation of the tourism industry of Ukraine: a monograph. Kh.: NUTSU, 2016. 196 p.
13. Dombrovska S.M., Pomaza-Ponomarenko A.L., Rybalchenko N.P. Tourism and the Right to it in the Context of Security Assurance: a monograph. Kharkiv: Disa Plus, 2022. 272 p.
14. Ivashyna L.P. Features of image management of rural green tourism development. *Investments: Practice and Experience*, 2017. No. 20. P. 72-76.
15. Leonenko N.A. State regulation of the tourism sector: theory, methodology, practice: a monograph. Kh.: NUZZU, 2021. 325 p.
16. Maistro S.V., Dombrovska S.M. Features of state management of recreational tourism in Ukraine: a monograph. Kharkiv, 2017. 198 p.
17. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. Structure. [Electronic resource]. Access mode: <https://mkip.gov.ua/content/struktura.html>.
18. Okhrimenko A.H. Features of the functioning of the recreational complex in the context of sustainable development. *Regional economy*, 2006. No. 2. P. 224-228.
19. Perminova H. Trends in the development of tourism in Ukraine at the turn of the millennium in the context of international experience. *Ukraine, Ukrainians, and Ukrainian Studies in the Twentieth Century in Sources and Documents: a collection of scientific papers: in 2 parts. K., 1999. Ch. 2. P. 570-577.*
20. Rybalchenko N.P. Strategic directions for the development of mechanisms for state regulation of tourism and resorts in Ukraine. *Bulletin of the National University of Civil Defence of Ukraine. Series: Public Administration*, 2020. Issue 2 (13). P. 216-224.
21. Rybalchenko N.P. The essence of the use of information technology in the field of tourism. *Tourism and Hotel and Restaurant Business in Ukraine: Problems of Development and Regulation: Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference (March 19-20, 2020, Cherkasy) in 2 volumes. Vol. 1. Cherkasy: ChDTU, 2020. P. 118-120.*
22. Rozmetova O.H. Leverages of direct state influence on the development of the health resort and tourism sectors. *Economy and State*, 2008. No. 1. P. 83-85.
23. Tourism cluster. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
24. Khlopyak S.V. State and enterprise: peculiarities of relations in the tourism industry. *Economy and enterprise: state and prospects*, 2002. No. 4. P. 48-54.
25. Yatsuk N.V. Mechanism of implementation of the recreational model of regional development. *State and Regions*, 2007. No. 2. P. 124-131.
26. Yazina V.A. State regulation of the tourism industry: the essence and ways of improvement. *Global and National Problems of the Economy*, 2016. Issue 9. P. 526-529.
27. Michael E. Porter on Competition and Strategy. 1998, 484c.
28. Roman M. Klastry jako forma współdziałania wdziałalnościt 25 urystycznej. URL: http://www.zif.wzr.pl/pim/2013_1_3_22.pdf.